

DARAB ÁGNES

„RES ARDUA VETUSTIS NOVITATEM DARE”¹A *leo generosus* és idősebb Plinius zoológiája

A tanulmány egyetlen szöveg elemzéséből indul ki: idősebb Plinius *Naturalis historiájának* leírásából az oroszlánról (8, 41–58). Az elemzés ezt a 17 fejezetnyi narratív egységet elhelyezi az enciklopédia zoológiai tárgyú könyveinek, majd a 8. könyvnek a struktúrájában, megállapítja és értelmezi a leírás narratív sajátosságait. Mindezt tágabb összefüggésbe helyezve összeveti a téma legfontosabb előzményével, Aristotelés leírásaival az oroszlánról, illetve kitekint a legfontosabb recepciójára, Ailianos oroszlán-narratíváira. Az irodalmi kontextus mellett fontos szempont a filozófiai háttér: az ember és a természet többi élőlényének viszonyáról kialakított, alapvetően a sztoikus filozófiában gyökerező, a racionalitás-irrationalitás oppozíciójára épített álláspont. Mindennek ismeretében történik meg Plinius oroszlán-narratívájának, valamint az elemzésbe bevont analógiák alapján zoológiájának elhelyezése az antik zoológiai irodalom palettáján.

Kulcsszavak: id. Plinius, *Naturalis historia* 8. könyv, Aristotelés, Ailianos, antik zoológia, az oroszlán az ókorban

I. Elvi alapvetés

Mindaz, amit az antikvitás zoológiai ismereteiről tudunk, alapvetően három névhez köthető: Aristotelés, idősebb Plinius és Ailianos. Bár aligha szorul bizonyításra tevékenységüknek és tudománytörténeti jelentőségüknek eltérő volta, mégsem tagadható valamiféle folytonosság e tárgyban írt könyvek között. A folyamat kezdeténél maradva, az aristotelési hagyatékhoz való viszonyulás anekdotikus megfogalmazásaként is értelmezhetjük, amikor Plinius a *Naturalis historia* 8. könyvének 44. fejezetében – az oroszlán ismertetése közben – a következőt írja:²

„Mást ír erről Aristoteles, akit, úgy vélem, előre meg kell nevezni, ugyanis nagyrészt őt fogom követni, amikor ezekről a dolgokról írok. Nagy Sándor király, égve a vágytól, hogy megismerje az állatok természetét, ennek a beható tanulmányozásával megbízta Aristotelest, ezt a minden tudományban elsőrangú tudóst. Egész Asia és Görögország területén több ezer ember, akik mindannyian vadászatból, madarászatból és halászatból éltek, valamint akiknek vadaspark, nyáj, méhkas, halastó, madárház gondozása volt a munkája, azt a parancsot kapta, hogy engedelmeskedjen neki, nehogy akár egyetlen élőlény is ismeretlen maradjon előtte. Aristoteles, miután ezeket az embereket

¹ *Nat. hist.* praef. 15.

² A *Nat. hist.* 7–8. könyvének magyar fordításait az alábbi kiadásból idézem: *Idősebb Plinius: Természetrész VII–VIII. Az emberről és a szárazföld élőlényeiről.* Fordította, a jegyzeteket és a névmagyarázásokat készítette, valamint az utószót írta Darab Á. Budapest 2014.

kikérdezte, megírta ama híres könyveit az állatokról, mintegy ötven kötetben,³ ezeket foglaltam össze én azokkal a tudnivalókkal együtt, amelyeket ő még nem ismerhetett. Az olvasókat pedig arra kérem, hogy fogadják jóindulattal, amikor gondos vezetésemmel röviden bejárják és megismerik a természet valamennyi alkotását, középpontjában azzal, ami a királyok királyának az óhaja volt.”⁴

Plinius itt említett kiegészítései – miként ezt a filológiai kutatások kimutatták – több mint százötven új tétellel növelték az Aristotelés említette állatfajok és -fajták számát.⁵ A zoológiai ismereteknek ez a látványos gyarapodása annak a terjeszkedésnek köszönhető, amelyet Róma Plinius koráig véghezvitt.⁶ Plinius Aristotelés biológiai munkáit hol mások leírásából, hol a maga tapasztalatából, vagy éppen hallomásból szerzett ismeretekkel egészítette ki.⁷ A *Naturalis historia* 8–11. könyvei ezért mind a mai napig a legfontosabb forrásaink arról, amit az antikvitás az állatvilágról tudott.⁸

Ugyanakkor nem kétséges, hogy a *Naturalis historia* zoológiája sem az aristotelési, sem a mai értelemben felfogott tudományosság elvárásainak nem felel meg. Plinius maga említette kiegészítései, és egyáltalán az ismeretközlései korántsem korlátozódnak a szigorúan zoológiai tartalmú információkra, sőt figyelme azokra irányul kevésbé. Mégis, a kutatók akár bizonyítottan valósnak tartják az enciklopédiából hivatkozott információt, akár nem, vagy éppen nyitva hagyják a hitelesség kérdését, a *Naturalis historia* legalább egy lábjegyzet erejéig mind a mai napig folyamatosan jelen van a történeti és tudománytörténeti munkákban. Ezt a viszonyulást az enciklopédiához Aude Doody jellemzi találóan: „Pliny has had a long carrier in the footnotes of major historical studies, lending his weight to the substructure of the argument.”⁹ Egy tudományos értékét vesztett alkotás és annak tudományos tekintélyét sosem vesztett alkotója – ebben foglалható össze az a paradox helyzet, amelynek kialakulásában meghatározó szerepe volt magának az idősebb és az ifjabb Pliniusnak egyaránt.

Az enciklopédia – *praefatiója* szerint¹⁰ – 100 auctor 2000 papirusztekercséből nyert 20 000 információból,¹¹ valamint Pliniusnak és kortársainak a megfigyeléseiből

³ Karystosi Antigonos szerint, aki a Kr. e. III. században írta meg filozófus-életrajzeit, Aristotelés hetven zoológiai tárgyú könyvet írt. Ránk hűsz maradt: *Historia animalium* (10 könyv), *De generatione animalium* (5 könyv), *De partibus animalium* (4 könyv), *De motu animalium* (1 könyv).

⁴ A *Naturalis historiának*, ha nem is a mértani közepén, de sok szempontból a középpontjában a föld, a víz és a levegő élőlényének ismertetése áll (*Nat. hist.* 7–11).

⁵ A. Steier: Aristoteles und Plinius. Studien zur Geschichte der Zoologie. Würzburg 1913. 113. (Die Tierformen des Plinius).

⁶ L. Bodson: La zoologie romaine d'après la *Naturalis Historia* de Plin. *Helmantica* 37 (1986) 101.

⁷ Plinius forrásainak típusairól lásd Bodson: i. m. (6. jegyz.) 102.

⁸ Steier: i. m. (5. jegyz.) 2–3.

⁹ A. Doody: Pliny's Encyclopedia. The Reception of Natural History. Cambridge 2010. 2.

¹⁰ Plin. *Nat. hist.* praef. 17.

¹¹ Amennyiben az egyes könyvekhez készített tartalomjegyzékekben megadott számokat adjuk össze, akkor a *Nat. hist.* 34 000 információt összegez: G. B. Conte: The Inventory of the World: Form of Nature and Encyclopedic Project in the Work of Pliny the Elder. In: *Uō*: Genres and Readers: Lucretius, Love Elegy, Pliny's Encyclopedia, transl. by W. Most. Baltimore – London 1994. 67. (Az 1991-ben megjelent olasz nyelvű kiadás angol fordítása.)

épült fel koherens egésszé. Ezt a teljesítményt egyesítve a *Naturalis historia* olyasféle megjegyzéseivel, mint az iménti Aristotelés-követés metódusa, vagy a híres „*vita vigilia est*” életelve,¹² felépül a tudós Plinius monumentumának a bázisa. Az ifjabb Plinius két levele maradéktalanul plasztikus képet fest nagybátyjának egyrészt az életmódjáról, tudományos teljesítményéről, munkamódszeréről, másrészt a haláláról.¹³ A *Naturalis historiát* Plinius írói munkásságának a betetőzéseként állítja elének, és – többek között – *opus eruditum*nak nevezi,¹⁴ a *natura* tanulmányozásának áldozatává lett Pliniust *eruditissimus vir*nek.¹⁵ A természet egészének leírása mint az életmű lezárása és a természettudós kíváncsisága okozta halál mint az élet lezárása – e kettő felel egymásra a tudományos mű és alkotója *eruditum/eruditissimus* jellemzésében.

Az ifjabb Plinius valójában nem nagybátyja portréját örököltette meg, hanem a mindenkori tudós archetipusát teremtette meg.¹⁶ Egy emlékezetkonstrukciót, amely a tudományos élet és teljesítmény örök paradigmája lett. A tudós Plinius megkonstruált *imagóját* az sem koptatta meg, amikor a *Naturalis historia* számos információja már nem állta ki a tudomány kontrollját. Francis Bacon, aki radikálisan szakított a tudományos tevékenységnek azzal a hagyományával, amelyre éppen az idősebb Plinius adott mintát Európának, a *Novum Organum*ban mégis őt említi újból és újból a természettudós klasszikus archetipusaként.¹⁷ Halálos ágyán írt utolsó levelében is Pliniust idézi meg mint a *par excellence* tudóst, aki – hozzá hasonlóan – a tudományos vizsgálódásnak esett áldozatul: „*My very good Lord, I was likely to have had the fortune of Caius Plinius the elder, who lost his life by trying an experiment about the burning of mountain Vesuvius.*”¹⁸ A francia enciklopédisták, akiknek többsége a *Naturalis historiát* tudományos szempontból értéktelennek ítélte, Plinius személyét a tudományért mártírhálált halt tudós példaképeként tisztelték.¹⁹

A tudós Plinius tekintélye mintegy rávetült a nevével szinte eggyé vált enciklopédiára, és ezzel meghatározta annak olvasását, használatát és a megítélését is. A tudo-

¹² Plin. *Nat. hist.* praef. 80: „Nyilvánvaló ugyanis, hogy élni annyi, mint ébren lenni.”

¹³ Plin. *Ep.* 3, 5; 6, 16.

¹⁴ Plin. *Ep.* 3, 5, 6.

¹⁵ Plin. *Ep.* 6, 16, 7.

¹⁶ Erről többek között az a látványos ellentmondás is árulkodik, amely Plinius maior halálának az ifjabb Pliniustól és Suetoniusától is fennmaradt elbeszélése között van. Az előbbi pátoszával és heroizáló narrációjával ellentétben Suetonius leírása kifejezetten szenvtelen, illetve dehonesztáló, amely szerint az idősebb Pliniust – sokakkal együtt – maga alá temette a vulkáni hamu, avagy egyesek szerint fuldokolva könyörgött rabszolgájának, hogy vessen véget szenvedéseinek: ölje meg. Suet. *Vita Plin.*: „*cum enim Misenensi classi praeesset et flagrante Vesuvio ad explorandas propius causas liburnica pertendisset, nec adversantibus ventis remeare posset, vi pulveris ac favillae oppressus est, vel ut quidam existimant a servo suo occisus, quem aestu deficiens ut necem sibi maturaret oraverat.*” Suetonius *De viris illustribus* című, befejezetlen művének szerzőségéről, és azon belül is különösen a *Vita Plinii* hagyományozódásáról lásd M. Reeve: *De Vita Plinii*. In: R. K. Gibson – R. Morello (eds.): *Pliny the Elder: Themes and Contents*. Leiden – Boston 2001. 207–222.

¹⁷ Doody: i. m. (9. jegyz.) 31–38.

¹⁸ Francis Bacon levelét idézi Doody: i. m. (9. jegyz.) 33.

¹⁹ Az enciklopédisták viszonyáról Plinius munkájához árnyalt képet fest Doody: i. m. (9. jegyz.) 40–87.

mányos olvasat célirányosan kivonatolta a szöveg egyes tematikus részeit, ezzel eleve kizárva a folyamatos olvasás lehetőségét, amely számos félreértelmezés forrása lett. Ezen a helyzeten az enciklopédia tudományos értékvesztése sem változtatott, sőt: a tudós Plinius tekintélyének köszönhetően idézése – legalább a lábjegyzetekben – folytatódott, tovább fragmentálva az enciklopédia szövegét. Erdemi változást az utóbbi évtizedek új, elsősorban irodalomtudományos megközelítései hoztak. Ennek eredményeként annak a képnak a lebontása, amelyet mindenekelőtt a két Plinius épített fel, a *Naturalis historia* értelmezésének ma már általános alapvetése. Következésképpen, a szövegértelmezésnek nem egy tekintélyes vagy tekintélyét veszített tudós-ikon felől kell megtörténnie, hanem magából a szövegből, sőt lehetőség szerint a szöveg egészéből: struktúráinak és narrációs technikáinak a vizsgálatából. Ezzel a hangsúly áthelyeződött a befogadói olvasatra. Ebből adódik a korszerű Plinius-filológia legfontosabb kérdése: használjuk vagy olvassuk a *Naturalis historiát*? Kimeríthetetlen tudománytörténeti forrásnak, egyfajta inventáriumnak tekintjük csupán, vagy irodalmi igénnyel megírt szövegnek is? Amennyiben ez utóbbinak, a végső kérdés az, hogyan olvassuk a *Naturalis historiát* ma, a XXI. században.

II. A példa: az oroszlán pliniusi bemutatása

Az oroszlán anatómiai, fiziológiai leírására, életmódjának, valamint egyéb tudnivalóinak az ismertetésére az enciklopédia szárazföldi állatokat tárgyaló 8. könyvében kerül sor. Miként az egész enciklopédiáét, úgy ennek a könyvnek a struktúráját is alapvetően a legnagyobbtól a legkisebbig haladó, ereszkedő szerkezet, a szaktudományos prózában és a tankölteményekben is gyakran alkalmazott *descensus* jellemzi.²⁰ A legnagyobb testű szárazföldi emlős, az elefánt 35 fejezetnyi ismertetését követi a bölények (38) és a nagy testű szarvasfajták (39–40) leírása. E két tematikus egység között az jelöli ki az óriáskígyók helyét (36–37), hogy ők az elefántok legnagyobb ellenségei – legalábbis a *Naturalis historiában*. Egyébként a kígyók részletes ismertetésére később (85–88) kerül sor. Észak szarvasait követik a nagy testű, ragadozó macskafajták (41–66). A négyfajta nagymacska, a leopárd/párduc,²¹ oroszlán, tigris és jaguár közül az utóbbiról Plinius nem ír. A háromfajta nagymacska közül az oroszlánnak szenteli a legnagyobb figyelmet és terjedelmet: 17 fejezetet (41–58).

²⁰ Az elnevezést Wolfgang Hübner alkalmazza, aki rámutat arra, hogy a *Naturalis historiának* erre az elvre épített elrendezése általában is jelen van a római szaktudományos prózában és tanköltészetben egyaránt, így pl. a *Georgicában*: W. Hübner: Der descensus als ordnendes Prinzip in der 'Naturalis Historia' des Plinius. In: Ch. Meier (Hrsg): Die Enzyklopädie im Wandel vom Hochmittelalter bis zur frühen Neuzeit: Akten des Kolloquiums des Projekts D im Sonderforschungsbereich 231 (29. 11. – 1. 12. 1996). Münster 2002. 25–41.

²¹ A *pardus* = leopárd (*felis pardus*) és a *panther(a)* = párduc (*panthera pardus*) ugyanaz az állat két néven. A *Nat. hist.* 8, 63 alapján nyilvánvaló, hogy Plinius a *pardus*-t a hím, a *panther*-t a nőstény párduc megnevezéseként használja. Minderről részletesen lásd H. Leitner: Zoologische Terminologie beim Älteren Plinius. Hildesheim 1972. 188–189; B. Moser: The Roman Ethnozoological Tradition: Identifying Exotic Animals in Pliny's Natural History. London (Ontario, Canada) 2013. 86–97.

Mindebben máris megmutatkozik a *Naturalis historia* zoológiai narratívájának egy másik jellegzetessége is. A 8–11. könyvek mindegyikében található olyan állatok leírásai, amelyeknek strukturális pozicionálása és szembetűnően részletező bemutatása önmagában kiemeli őket az élőlények világából. A 8. könyv két alapvető részre oszlik: a vad- (1–141) és a házi vagy domesztikált (142–229) állatok ismertetésére. Mindkét egység élén, éspedig a legnagyobb terjedelemben két-két élőlény ismertetése áll: az elefánté és az oroszláné, illetve a kutyáé (142–153) és a lóé (154–166). Ugyanez a kiemelt pozíció és terjedelem érvényes a 9. könyvben a delfinek (20–33), a 10. könyvben a sas (6–11), illetve a páva és a kakas (43–50), végül a 11. könyvben a méh (11–70) leírására.

Figyelmünket választott példánkra, az oroszlán leírására korlátozva, a 17 fejezet kétségtelenül sok mindent elmond a *panthera leóról*,²² amelynek számos, elsősorban a testfelépítés és a sörény alapján megkülönböztethető fajtája van. Azonban a leírt információk mégsem elégségesek az egyes fajták azonosításához.²³ A leírás szerkezete a következő:

1. Szaporodás: nemzés, ellés (42–45);
2. Fajtái, táplálkozás, élettartam (46–47);
3. Tulajdonságai, jelleme (48–52);
4. Az oroszlánok megjelenése Rómában: *venatiók* és *triumphusok* (53–55);
5. *Mirabilia*: csodálatos történetek ember és oroszlán találkozásáról (56–58).

Ezeknek az egységeknek mind a tartalma, mind az arányaik világosan mutatják, hogy a leírás alig tartalmaz valóban zoológiai ismereteket. Továbbá azok a részletek is, amelyek efféle ismereteket közölnek, azokat olyan kontextusba helyezik, amely a leírásnak még ezt a csekély tudományos jellegét is feloldja.

A tágabb narratívát tekintve, a szövegnek már a felütése is inkább emlékeztet a történetmondásra, mint egy tudományos leírásra. „*Mirum*” (41): a mindenről gondoskodó természet csodája, hogy a leopárd és az oroszlán hogyan használja vagy nem használja a karmait. Csak akkor ereszti ki, ha valamit meg akar ragadni, egyébként behúzza mancsának tokjába, amellyel a természet látta el, hogy az állat a létfontosságú karmokat ne koptassa fölöslegesen. Ezt követően, az oroszlánról közölt első információ:

*Leoni praecipua generositas tunc, cum colla armosque vestiunt iubae; id enim aetate contigit e leone conceptis.*²⁴

²² Más néven *felis leo*. Az antikvitás ismereteinek az oroszlánról a legkomplexebb összefoglalását nyújtja O. Keller: *Die Antike Tierwelt I. Säugetiere*. Hildesheim – Zürich – New York 2013³. 24–61. Elsősorban vadászataikra, amphitheatrumi felléptetésükre és ábrázolásaikra fókuszál Toynbee leírása: J. M. C. Toynbee: *Animals in Roman Life and Art*. Ithaca (New York) 1973. 61–69. Harald Mielsch az írott és a képi források alapján, valamint a régészet legújabb eredményeit felhasználva remek összefoglalását nyújtja mindannak, amit az ókorban Homérosztól a Kr. u. IV. századig az oroszlánról tudtak és képzeltek: H. Mielsch: *Griechische Tiergeschichten in der Antiken Kunst*. Mainz am Rhein 2005. 24–34.

²³ Plinius a testkát és a sörény minősége alapján – Aristotelést (*Hist. an.* 629b33) követve – kétfajta oroszlánt (*Nat. hist.* 8, 46: *leonum duo genera*) különböztet meg, azonban egyik auctor leírása sem elég részletes és pontos az oroszlánfajták azonosításához. Ennek ellenére Helmut Leitner kísérletet tesz erre: Leitner: i. m. (21. jegyz.) 151–152.

²⁴ *Nat. hist.* 8, 42: „Az oroszlán nemes fajtája kiváltképp akkor mutatkozik meg, amikor sörény fedi a nyakát és a szügyét; mert ez az életkorral <összefüggő> tulajdonság csak> az oroszlánok sajátja.”

A hímek sörénye, amely a fiatal állaton még sárgásbarna, majd – ahogy Plinius írja – az életkorral együtt válik sötétbarnává, az oroszlán legjellegzetesebb külső tulajdonsága, és egyben *generosus* megjelenésének a forrása. A *generositas* azonban korántsem korlátozódik a külsőre, a „csak az oroszlánok sajátja” nyomban egyfajta *dubius sermónvá* alakítja át a nyitó mondatot,²⁵ amelynek kettős jelentése a leírás folyamatában válik világossá, illetve egyjelentésűvé: az oroszlán karakterének legfontosabb komponenseként, egész személyiségének a legsajátosabb és legértékesebb vonásaként tér többször is vissza. A következő alkalommal a narratíva számos anekdotájának egyikében:

*Credit Libya pervenire intellectum ad eos precum; captivam certe Gaetuliae reducem audivi multorum in silvis impetum a se mitigatum adloquio ausae dicere se feminam, profugam, infirmam, supplicem, animalis omnium generosissimi ceterisque imperitantis, indignam eius gloria praedam.*²⁶

Az oroszlán *generosus* minősítése Plinius leírásában még háromféle kontextusban fordul elő. A természet gondoskodásával összefüggésben (*leonum animi index cauda, sicut et equorum aures; namque et has notas generosissimo cuique natura tribuit*),²⁷ majd a veszélyes helyzetekben tanúsított bátorságáról szólva (*generositas in periculis maxime deprehenditur*),²⁸ végül jellemének minősítéseként: *generosos spiritus iugum subire illo prodigio significante*.²⁹

Mindaz, amit Plinius az oroszlánról ír, annak *generositas*a köré épül. A narratíva egészének világos szerkezete van: a nemzéstől a születés és felnövekedés egyes jelenségein, majd az életerős életszakaszon át ível az állat haláláig. Azonban ellentétben a forrásaként megnevezett Aristotelésszel, akinek leírása az oroszlán anatómiai³⁰ és fiziológiai³¹ sajátosságait, valamint életmódjának³² jellegzetességeit foglalja össze, Plinius

²⁵ Aristotelés egyáltalán nem tulajdonít jelentőséget az oroszlánsörénynek, csupán abban az összefüggésben említi, hogy egyes állatok különösen a nyakuk körül szőrösek, mint az oroszlán: *Hist. an.* 498b28.

²⁶ *Nat. hist.* 8, 48: „Mindenesetre én magam hallottam egy Gaetuliából visszavezetett rabnót beszélni arról, hogy az erdőkben több oroszlántámadást fékezett meg azzal, hogy volt bátorsága beszélni hozzájuk, és elmondani, hogy ő egy asszony, aki menekül, akinek alig van ereje, és térden állva könyörög ahhoz az állathoz, aki valamennyi közül a legnemesebb, aki uralkodik a többi fölött, ő, aki az oroszlán dicsőségéhez méltatlan zsákmány.”

²⁷ *Nat. hist.* 8, 49: „Az oroszlánok érzelmi állapotát a farok jelzi, éppúgy, ahogy a ló esetében a fül; ugyanis a természet a legnemesebb állatok mindegyikét ezekkel a jelekkel is ellátta.”

²⁸ *Nat. hist.* 8, 50: „Nemes jelleme leginkább a veszélyekben mutatkozik meg.”

²⁹ *Nat. hist.* 8, 55: „Mert ez a csodás jelenet azt jelezte, hogy a nemes jellemek is igába hajtják a fejüket.”

³⁰ *Hist. an.* 498b28, 499b8: testfelépítése; 501a16, 502a6, 579b12: szája és fogazata.

³¹ *Hist. an.* 497b16, 499b25, 507b16 és 22, 521b12.

³² *Hist. an.* 579a31–b14: szaporodása és élőhelye; 594b17–21: táplálkozása; 629b8–630a8: mozgása, életmódja, élettartama, fajtái.

mindebből alig közöl valamit. Mindössze három fejezetben foglalja össze a szaporodás, az újszülött oroszlánkölykök, a táplálkozás, élőhely és élettartam tudnivalóit³³ – ezeket valóban Aristotelést követve, sőt munkáit kivonatolva mind tartalmában, mind tény-szerű elbeszélésmódjában.³⁴ Ellenben az oroszlán életmódjáról és viselkedéséről igen részletesen beszámol részben történet, és még inkább számos anekdota formájában. Mindezekből felépül egy konzekvensen etikus, *generosus* jellem és élet.

A hím a nőtény szagáról megérzi annak leopárdal való közösülését. Az oroszlánok és a különféle állatok keveredésének forrása Aristotelés.³⁵ A szóhasználat azonban már Pliniusé, aki ezt a fajta párosodást egyetlen mondaton belül háromféleképpen is megnevezi, *adulteriumnak*, *culpának* és *poenának* minősíti, amelyet a hím kíméletlenül megbüntet (*tota vi consurgit*).³⁶ Az *adulterium* szóhasználat különösen sokatmondó, mert a házasságtörés ismeretlen volta a 8. könyv elefántjainak példaértékű életében kiemelten pozitív értéként van jelen: *Nec adulteria novere* – Nem ismerik a házasságtörést.³⁷

Aristotelés az állatok karakteréről azt írja, hogy némelyiket az *eleutheria* (szabadság, szabad szellem), az *andreia* (bátorság, férfiaság) és az *eugeneia* (nemes származás és jellem) jellemzi, és mindennek példájaként az oroszlánt nevezi meg.³⁸ Plinius ebből kiemeli az *eugeneiát*, vagyis a *generositast*, és az oroszlán magatartásának minden sajátosságát ebből vezeti le, ennek a megnyilvánulási formáiként mutatja fel. Ennek a *generositasnak* alapvetően két komponense van. Egyrészt az oroszlán páratlanul bátor és nyílt harcmodora, vagyis az *andreia* avagy *virtus*, másrészt a kíméletessége. Mindig nyílt terepen küzd meg, a legkilátástalanabb helyzetben sem futamodik meg. Ha ellenfele megsebesíti, és az állat később felismeri őt, elkapja, megrángatja, de nem öli meg.³⁹ Mindez már Aristotelésnél is olvasható, tényszerűen, narrátori kommentár nélkül.⁴⁰ Plinius azonban egy epikus hőrost formál a harcoló oroszlánból,⁴¹ akit – ellentétben Aristotelésszel, aki szerint az állatot csak éhsége viszi rá a támadásra – az emberek hergelnek fel erre (50: *velut cogi testatur cooriturque non tamquam periculo coactus, sed tamquam amentiae iratus*). Plinius oroszlánja olyan, mint Achilleus, akinek a pusztta megjelenése rettegést kelt: *se terrore solo tuetur* (50). Aki a nyílt csatamezőn akkor is ott marad és küzd, amikor kutyák és vadászok sokasága veszi körül (50: *et venantium urgente vi contemptim restitansque cedit in campis et ubi spectari potest*). Aki nem ismeri a cselvetést,

³³ *Nat. hist.* 8, 45–47.

³⁴ *Hist. an.* 579a–b; *Gen. an.* 750a, 760b, 774b.

³⁵ *Hist. an.* 606b18–23.

³⁶ *Nat. hist.* 8, 43.

³⁷ *Nat. hist.* 8, 13.

³⁸ *Hist. an.* 488b17.

³⁹ *Nat. hist.* 8, 50–51.

⁴⁰ *Hist. an.* 629b8–630a8.

⁴¹ Az oroszlán az *Ilias* óta állandó szereplője a görög-római epikus költészet hasonlatainak, amelyekben a heroikus erő, a vadság és a bátorság metaforája. A számtalan példa közül lásd Hom. *Il.* 5, 639; *Od.* 4, 724; Ap. Rhod. 2, 26–29; Verg. *Aen.* 10, 723–729; Lucanus 1, 205–2012; Val. Flacc. 8, 126.

nyíltan az ellenfele szemébe néz, és elvárja, hogy az is így tekintsen rá (52: *Cetero dolis carent et suspicione nec limis intuentur oculis, aspicique simili modo nolunt*). Végül, ugyancsak egy epikus motívum, a küzdőtérre zuhanó és földbe harapó hős toposza épül be a szövegbe,⁴² amikor az oroszlán haláláról ír: *Creditum est a moriente humum morderi* (52). Az oroszlán halála így emelkedik heroikus magasságba, amely méltó ahhoz a *generositashoz*, amely minden helyzetben megmutatkozó, alapvető karakterisztikuma.

Az oroszlán *generositásának* másik komponense, a *clementia* nem általában epikus motívum, hanem a római eposz, az *Aeneis* kiemelt értéke.⁴³ Ez is olyan tulajdonság, amellyel a vadállatok közül csak az oroszlán rendelkezik:

*Leoni tantum ex feris clementia in supplices; prostratis parcit et, ubi saevit, in viros potius quam in feminas fremit, in infantes non nisi magna fame.*⁴⁴

Ez az általános jellemzés konkretizálódik az ezután következő és az *exemplum* szerepét betöltő anekdotában a Gaetuliából érkező rabszolgánőről. *Prostratis parcit – ceterisque imperitantis*: ki ne ismerne rá a történetet keretbe foglaló két kifejezésben az Aeneis történelmi-etikai üzenetére? Plinius narrációjában az erőt és uralkodást megtestesítő oroszlán *generositasa* a római nép történelmi hivatásának, a *Tu regere imperio populos Romane memento, parcere subiectis* imperativusának a variánsa. Összességében pedig a pliniusi leírásban az oroszlán a hatalomgyakorlás, a vitézség és a kíméletesség erényéből felépülő nemes jellem *exempluma*.

Az epikus allúziók narratív módon mutatják meg az oroszlán hērōsi jellemét, azt a *generositast*, ami miatt ez az állat a legrégibb időkől fogva a legjelentősebb állatszimbólumok egyike.⁴⁵ Plinius narrációja azonban nemcsak az epikus költészettel lép párbeszédbe, hanem és elsősorban a *Naturalis historia* szövegével. Maradva a gaetuliai asszony történeténél, az esetből Plinius a következő konklúziót vonja le:

*Varia circa hoc opinio ex ingenio vel casu mulceri alloquiis feras.*⁴⁶

Intellectus vagy *ingenium* és *clementia* – olyan erények ezek, amelyek az emberek világában is kiemelkedő értéknek tűnnek fel. Annak a Iulius Caesarnak, aki az összehasonlításban a narrációs technika eredményeként végül alatta marad Pompeiusnak, aki a

⁴² Verg. *Aen.* 11, 417: „*procubuit moriens et humum semel ore momordit.*”

⁴³ Az oroszlán-leírás epikus, köztük kiemelten vergiliusi allúzióira hívja fel a figyelmet: Sándor P. L.: A harcos oroszlán. Az oroszlán irodalmi jellemzése Plinius *Naturalis historia*jában. Ókor 13/3 (2014) 61–62.

⁴⁴ *Nat. hist.* 8, 48: „A vadállatok közül egyedül az oroszlán bánik kíméletesen a könyörgőkkel; azokat, akik már a földön elterülve előtte fekszenek, megkíméli, amikor vad és kíméletlen, inkább férfiakra támad üvöltve, mint nőkre, gyermekekre pedig csak akkor, ha a nagy éhség viszi rá.”

⁴⁵ A. *Stamaton* – A. *Weckwert*: Löwe. RAC 23 (2009) 258.

⁴⁶ *Nat. hist.* 8, 48: „A vélemények eltérnek erről: az állat értelme, vagy a véletlen az oka annak, hogy a vadállatok megszédülnek, ha beszélnek hozzájuk.”

Naturalis historia 7. könyvének abszolút hőse,⁴⁷ Plinius éppen ezt a két erényét nevezi néven: bámulatos szellemi képességét és könyörületességét.⁴⁸ Ez az analógia egyben áttételesen rámutat az enciklopédiának arra a sajátosságára is, ahogy az élővilágot egységben szemléli és láttatja. Az egymásra utaltság adottsága és követelménye teremti meg az ember és az őt körülvevő élővilág – és az ezt leképező narratíva – egységét, amely a világ hierarchikus berendezkedése ellenére is csak egymással interakcióban tud létezni, és csak abban értelmezhető. Nem véletlen és a *Naturalis historia*ban nem kivételes, hogy az oroszlán leírását szinte keretbe fogják azok a történetek, amelyek embernek és állatnak az együttélését, annak példáit beszélik el.

A 48. fejezet információközlése és anekdotája az oroszlánnak az emberrel szemben tanúsított *clementiáját* dicséri. A 17 fejezetet lezáró történelmi események (53–55) és az anekdoták (56–58) azt állítják középpontba, ahogy az ember bánik az oroszlánnal. Ez a kép igen ambivalens. Egyrészt ezt a nemes állatot – a módszert illetően éppen *generositas*ában megalázva – elfogják (54), és a *circus* porondján léptetik fel látványosságként (53). Másrészt diadalszekér elé fogják, amelyet elsőként Antonius tett meg (55). Ennek a történetnek különösen gazdag a jelentéstartalma, ezért megér egy kitérőt. Plinius leírása így hangzik:

*Iugo subdidit eos primusque Romae ad currum iunxit M. Antonius, et quidem civili bello, cum dimicatum esset in Pharsalis campis, non sine ostento quodam temporum, generosos spiritus iugum subire illo prodigio significante.*⁴⁹

A leírásban a *prodigium* teljes jelentéstartománya működésbe lép. Az oroszlánok vontatta harci szekér *csodálatot* váltott ki, de egyben *előjele*, a *megjövendölése* volt annak az új időnek, amelyet a Pompeiust Pharsalosnál legyőző Antonius és Caesar politikája képviselt. Ha az eseményt történelmi kontextusából az enciklopédia szövegének kontextusába helyezzük át, és felidézzük a 7. könyv Pompeius-panegyricusát,⁵⁰ valamint az Antoniusra vonatkozó negatív megjegyzéseket,⁵¹ végül az oroszlánnak éppen az előzményben bemutatott külső-belső nemességét, akkor aligha kétséges: az igába kényszerített *generosus* oroszlán képében látnunk kell Pompeius legyőzését is, miként a harci szekéren triumfáló Antoniusban – oldalán egy mimus színészszóval – a semmi jót nem ígérő új idők megtestesítőjét. Ezt az értelmezést áttételesen, mégis határozottabban támasztja alá a 8. könyvnek az a szöveghelye, amely a Pompeius építtette Venus Victrix

⁴⁷ Erről részletesen lásd Darab Á.: Komparatiztika és antikvitás. Id. Plinius: *Naturalis historia* VIII 20–21. *Literatura* 40/2 (2014) 156–168.

⁴⁸ *Nat. hist.* 7, 91. és 93.

⁴⁹ *Nat. hist.* 8, 55. „Az, aki oroszlánokat igába hajtott, és Rómában elsőként fogta be koci elé, M. Antonius volt, éspedig a polgárháború idején, a pharsalusi csatamezőn megívott harc után, amiben volt valamiféle utalás az elkövetkező időkre, mert ez a csodás jelenet azt jelezte, hogy a nemes jelleme is igába hajtják a fejüket.”

⁵⁰ *Nat. hist.* 7, 95–99.

⁵¹ *Nat. hist.* 7, 56, 117, 134, 147.

templom és a hozzá tartozó építészeti együttes felavatásakor a Circus Maximusban rendezett *venatió*ról számol be: az első alkalomról, amikor Róma népe elefántvadászatot láthatott az arénában.⁵² A Pompeius rendezte *venatio*, amelyben először léptették fel nagy számban (18–20) ezt az állatot, nemcsak a nép kegyének megnyerését szolgálta. Minden jel szerint egyben részét képezte Pompeius politikai önreprezentációjának, amelynek központi eleme volt, hogy új Nagy Sándorként tüntette fel magát. Ennek verbális alakzata a *Magnus* tiszteleti név volt, az ikonikus a Pompeius-portrékon megjelenő és a Nagy Sándor-ábrázolásokra alludáló oroszlánsörény-szerű hajábrázolás.⁵³ A két hadvezér értékelésének analógiája a *Naturalis historia* 7. könyvében is felépül:

*Verum ad decus imperii Romani, non solum ad viri unius, pertinet victoriarum Pompei Magni titulos omnes triumphosque hoc in loco nuncupari, aequato non modo Alexandri Magni rerum fulgore, sed etiam Herculis prope ac Liberi patris.*⁵⁴

Nagy Sándor az indiai hadjárat után mintegy 200 elefánttal tért vissza Perzsiába, ahonnan tovább ment volna a Nyugatra, ha ebben a halála nem akadályozza meg. Ezt az elképesztő teljesítményt azért hajtotta végre, hogy megmutassa: valóban ő a királyok királya.⁵⁵ Hatalmi reprezentáció volt ez, amelyet megláthatunk a Keletet meghódító Pompeius ambíciójában is. Az elefántoknak, ezeknek a hatalmas vadállatoknak Rómába szállítása és felléptetésük a *circus*ban, az új Nagy Sándor, Pompeius Magnus hatalmának a vizualizálása volt. Miként az is, hogy ugyanezen a látványosságsorozaton Sulla után a valaha látott legtöbbet, 315 oroszlánt is felléptetett az arénában.⁵⁶ Antonius triumphusán a diadalszekeret oroszlán húzta, amelynek pliniusi jellemzése ugyanaz, mint Nagy Sándoré: *generosus spiritus*.⁵⁷ Így ebben a jelenetben az oroszlán politikai metaforává alakul: a *generosus leo* Nagy Sándor, majd az új Nagy Sándor, Pompeius Magnus diadalának a metaforája, igába hajtása pedig a Pompeius fölött aratott *triumphus* képi megjelenítése.

Plinius különös gondot fordított annak megmutatására, hogy a *Naturalis historia*-ban leírt lények és anyagok hogyan hasznosíthatók az ember javára. A hasznosság, az *utilitas* gondolata kiemelten fontos szervező erőként működik az enciklopédia szövegének egészében.⁵⁸ A vadállatok *utilitasa* többek között a Circus Maximusban történő

⁵² *Nat. hist.* 8, 20–21.

⁵³ P. Zanker: *Augustus und die Macht der Bilder*. München 1987. 19–21.

⁵⁴ *Nat. hist.* 7, 95: „Pompeius Magnus győzelmeinek jegyzékét és valamennyi diadalát e helyen felsorolni nemcsak egyetlen embernek válik dízére, hanem a római birodalomnak is. Tetteinek ragyogása nemcsak Nagy Sándoréval egyenértékű, hanem csaknem Herculesével és Liber atyáéval.”

⁵⁵ M. B. Charles: *Elephants, Alexander and the Indian Campaign*. *Museion* 54 (2010) Ser. 3, Vol. 10, 343–349.

⁵⁶ *Nat. hist.* 8, 53.

⁵⁷ *Nat. hist.* 8, 149.

⁵⁸ S. Citroni Marchetti: *Iuvare mortalem*. L'ideale programmatico della *Naturalis Historia* di Plinio nei rapporti con il moralismo stoico – diatribico. *Atene e Roma* 27 (1982) 124–149; *Uő.*: Plinio il Vecchio e la tradizione del moralismo romano. Pisa 1991. 212 skk.

felléptetésükben valósult meg a római nép szórakoztatására, és nem utolsósorban lát-hatóvá téve a római hódítás dicsőségét.⁵⁹ Mégis, az epikus hősként és politikai ideálként megjelenített oroszlán látványa a *circus* porondján, majd felvonultatása igába hajtva a diadalmenetben – az enciklopédiában ritka kivételként – dicstelen tett.

Az oroszlán-narratíva azonban nem ennek a nemes állatnak a leigázásával zárul, hanem olyan anekdotákkal, amelyek – az Androklés és az oroszlán történeti sémáját követve – az állatot megsegítő emberekről és az ezért egy életen át hálás oroszlánokról szólnak (56–58). A szkeptikus felfeztetés (*Sunt vero et fortuita eorum quoque clementiae exempla*)⁶⁰ után, az emberi *clementia* mesés történetei mégis az oroszlán könyörületességére felelnek, és ezzel az allúzióval megteremtődik az ember és az állatvilág közötti egyensúly, az a kongruens élet, amelynek az anekdoták az *exemplumai*, azzá emeli őket a bennük formát lelt idea.

III. Plinius zoológiájának határhelyzete

Plinius oroszlán-narratívája tehát alapvetően különbözik a követett mintaként megnevezett Aristoteléstől.⁶¹ Ez a különbség mindenekfelett abban ragadható meg, hogy nem korlátozódik a zoológiai szempontú ismeretközlésre, ellenben az állatok királyát felruhazza emberi képességekkel, érzelmekkel és morális-etikai értékekkel. Ezt pedig nem az ismeretközlés beszédmódjával teszi, hanem – amivel Aristotelés leírásában sohasem találkozunk – történeté alakítva. Az állatot elsősorban nem anatómiai és fiziológiai szempontok, még csak nem is életmódjának leírásával ismerteti, hanem a karakterét mutatja meg, pontosabban karakterré formálva mutatja fel. Kiemeli az egyébként létező tulajdonságát, a *generositas*-át, amelyet részben értelmez, részben gazdagít az egyéb tulajdonságokkal: *intellectus*ával, *ingenium*ával, *clementi*ájával, *nobilitas*ával. Sőt mindezt tovább árnyalja, pontosabban szelídíti. Ugyanis ez az állat is tud kedves, maga iránt szánalmat keltő (56: *supplex*, 58: *mutis precibus orans*) és hálás is lenni (58: *retulisse gratiam venatus adgerendo*), amikor az ember segítségére szüksége van, illetve ha megkapja azt. Mindezek a tartalmi és narratív sajátosságok érvényesek a *Naturalis historia* valamennyi zoológiai tárgyú könyvére, az abban leírt élőlényekre. Az elefántnak van *intellectusa*, *memori*ája és igazságérzete (*aequitas*).⁶² A kutyát a hűsége (*fides*) és emlékezőképessége (*memoria*),⁶³ a lovat rendkívüli intelligenciája (*ingenia eorum*

⁵⁹ A látványosságoknak ezt az értelmezését lásd *Toynbee*: i. m. (22. jegyz.) 15–32; *F. Meijer*: Gladiátorok. Fordította: *Dióssy A.* Budapest 2009. 102.

⁶⁰ *Nat. hist.* 8, 56: „Azonban akadnak példák az oroszlánok iránt tanúsított könyörületességre is.”

⁶¹ Aristotelés és Plinius szövegének kifejezetten zoológiai szempontú összevetését először August Steier végezte el: *A. Steier*: i. m. (5. jegyz.). A kérdést legalaposabban Isabella Bona vizsgálta monográfiájában, feltárva Plinius egyéb forrásszövegeit is, és rámutatva a sokféle forrásból felépülő, de saját szempontokat követő szövegalkotásra: *I. Bona*: *Natura terrestrium* (Plin. nat. hist. VIII). Genova 1991.

⁶² *Nat. hist.* 8, 1.

⁶³ *Nat. hist.* 8, 142 és 146.

inenarrabilia)⁶⁴ emeli ki a háziállatok sokaságából. A vízi lények közül az intelligens delfinek emelkednek ki,⁶⁵ a rovarok közül az eszes méhek (*ingenium*), mert felismerik a közösség érdekét, és mert igen hasznosak (*utilitas*): a legegészségesebb élelmet, a mézet állítják elő az ember számára.⁶⁶ Pliniustól még a kakas is kiérdemli a *gloriát*, mert a természet arra teremtette, hogy megtörje az ember álmát, és munkára ösztönözze: *Proxime gloriam sentiunt et hi nostri vigiles nocturni, quos excitandis in opera mortalibus rumpendoque somno natura genuit*.⁶⁷ Nem más ez, mint a „*vita vigilia est*” eszményének fellelése az állatvilágban, és *exemplum*má formálása. A *Naturalis historia* zoológiája tehát nyilvánvalóan antropomorf. Nem anatómiai és fiziológiai, hanem intellektuális és etikai értelemben. Mindez felveti a kérdést: milyen képet nyújt Plinius enciklopédiája az élőlények világáról, ember és állat viszonyáról, valamint hol helyezhető el ez a kép a másik két auktornak, Aristotelésnek és Ailianosnak a zoológiai könyveivel felépülő történetiségben?

Aristotelés zoológiája a témának messze a legtudományosabb kifejtése az ókorban. Rendszertanának élén, amelyet zoológiai munkáiból az utókor alkotott meg, és amely *scala naturae* néven vált ismertté,⁶⁸ az ember áll. Az élőlények helyét e rendszerben az jelöli ki, hogy a fejlettségnek mely fokán állnak. Aristotelés a *scala* élére az embert helyezte, mert ő a biológiai fejlődés betetőzője.⁶⁹ Ebben Plinius követi Aristotelést. Ugyanakkor tovább is lép. Az élőlények aristotelési hierarchiájának implicite teleologikus jellegét a maga munkájában kiemeli, felnagyítja, és a természet működésének egyik alapelveként mutatja meg. A pusztán tény, hogy az embernek a természetet benépesítő élőlények közül egyedülként egy egész könyvet szentel enciklopédiájában, már leképezi ezt. Még inkább rávilágít erre a gondolkodásmódra az embert ismertető 7. könyv pozicionálása a *Naturalis historia* egészének a struktúrájában. Az antropológia a nyitánya annak a tematikus egységnek, amely az első hat könyvben leírt és ennek során mintegy megszülető kozmoszt benépesítő élővilágot mutatja be: az embert a 7. könyvben, a szárazföldi állatokat a 8.-ban, a vízi lényeket a 9.-ben, a szárnyasokat a 10.-ben, végül a rovarokat a 11.-ben. A *Naturalis historia* kozmoszában minden az emberért jön létre, miként ezt a 7. könyv első fejezete egyértelművé teszi:

*Principium iure tribuetur homini, cuius causa videtur cuncta alia genuisse natura.*⁷⁰

⁶⁴ *Nat. hist.* 8, 159.

⁶⁵ *Nat. hist.* 9, 24 skk.

⁶⁶ *Nat. hist.* 11, 11–12.

⁶⁷ *Nat. hist.* 10, 46.

⁶⁸ *Sir D. Ross: Arisztotelész. Fordította: Steiger K. Budapest 1996. 151–162.*

⁶⁹ *Gen. an.* 732b29–30, *PA* 645a3–5. A tökéletesedés fokozataiból felépülő aristotelési hierarchiáról és az emberről mint ennek betetőzőjéről lásd G. E. R. Lloyd: *Science, Folklore and Ideology*. Cambridge 1983. 35 skk.

⁷⁰ *Nat. hist.* 7, 1: „Az első hely joggal jut az embernek, mert a nagyszerű természet – úgy tűnik – minden mást érte teremtett.”

Ez a felvezetés egyben fényt vet az elbeszélői nézőpont sarkalatos pontjára is: az antropocentrikus látásmódra. Plinius nem volt teoretikus filozófus, azonban a gondolkodását teljesen nyilvánvalóan a sztoikus természetfilozófia határozta meg. Az a pan-teizmus, amely szerint egy istenség hatja át a természeti világot, amelynek legmagasabb rendű teremtménye az ember, akit a többi élőlény közül az értelem (*ratio*) emel ki, amelynek révén részesül az isteniben. Ebben az antropocentrikus természetfilozófiában a *natura* minden teremtményével és adományával az emberről kíván gondoskodni, az ő szükségleteit szolgálja.⁷¹

Az emberek és az állatok világa közötti éles dichotómia az antikvitás óta mind a mai napig jelen lévő gondolat. Elméleti megalapozásként az a tézis szolgált és szolgál, hogy *ratio*val csak az ember rendelkezik. Ez az állítás a sztoikus filozófiában gyökerezik, a sztoikusok hangoztatták az állatok irracionális voltát.⁷² Chrysipposnak tulajdonítják azt a tanítást, amely szerint a *psyché* nyolc részből áll, és a nyolcadik, amelyet *hégemonikon*nak (irányító principiumnak) neveztek, az emberben *logosszá* (*ratio*) fejlődik, míg az állatokban megmarad alacsonyabb szinten, amely nélküli a *ratio*t. Az állat csak az impulzust ismeri, az olyasfajta képességeket, amellyel például azonosítja, és így megszerzi az élelmet.⁷³ Miként később Seneca, aki az itt felvázolt sztoikus álláspontot a legmarkánsabban képviseli, lényegre törően megfogalmazza: az állatok tudatában vannak a megteremtésüknek, de a teremtés definíciójának nem.⁷⁴ Ez képezte az ideológiai alapját nemcsak annak, hogy a sztoikusok az embert minden élőlény fölé helyezték, hanem annak is, hogy az ember joggal használja fel a maga céljaira az állatokat, amelyeknek értéke kizárólag az ember szolgálatában határozható meg.⁷⁵ Ez a sztoikus tanítás a római világban is igen elterjedt volt, Cicerótól Senecán át a késő antikvitásig – és még azon is túl – számosan idézik.⁷⁶

A gondolat, hogy az állatok – munkavégzésükkel, táplálékként, a belőlük nyert gyógyszerek, valamint a *spectaculum*ok formájában – szolgálják az embert, a *Naturalis historia* gondolatvilágába is a legtermészetesebb módon simul bele. Ugyanakkor az álla-

⁷¹ Plinius sztoicizmusáról, a sztoikus természetfilozófiában gyökerező gondolkodásmódjáról különböző összefüggésekben lásd A. Wallace-Hadrill: Pliny the Elder and Man's Unnatural History. G&R 37 (1990) 80–96; S. Citroni Marchetti: Filosofia e ideologia nella Naturalis Historia di Plinio. ANRW II. 36. 5. (1992) 3249–3306; M. Beagon: Roman Nature. The Thought of Pliny the Elder. Oxford 1992. 12–15; Gesztelyi T.: Az idősebb Plinius etikai arculata és viszonya a római értékrendhez. AntTan 37 (1993) 102–110; Darab Á.: Viri illustres bei Plinius dem Älteren. Praktika Tom. A. Athen 2001. 198–204; M. Beagon: The Elder Pliny on the Human Animal. Natural History, Book 7. Oxford 2005. 15–16.

⁷² R. Sorabji: Animal Minds and Human Morals: The Origin of the Western Debate. Ithaka (New York) 1993. 195–205.

⁷³ S. T. Newmyer: Speaking of Beasts: the Stoics and Plutarch on Animal Reason and the Modern Case against Animals. Quaderni Urbinati di Cultura Classica N. S. 63/3 (1999) 102.

⁷⁴ Sen. Ep. 121, 10–11.

⁷⁵ Beagon: i. m. (71. jegyz.) 1992. 124; Newmyer: i. m. (73. jegyz.) 104–105.

⁷⁶ A teljesség igénye nélkül: Cic. Nat. D. 2, 99; Sen. Ep. 124, 8–13; 76, 9–10; Plut. De soll. an. 964f skk.

tok funkciója az enciklopédia univerzumában nem merül ki az *utilitas* szerepkörében.⁷⁷ Sőt nemhogy alacsonyabb rendű lényekként tűnnének fel, éppen ellenkezőleg, olyan intellektuális és etikai értékekkel rendelkeznek, amely karakterüket és életüket *exemplum*ként állítja az ember elé. Aristotelés szerint az állatok mutatnak emberi kvalitásokat, mint például eszeség, gyakorlati tudás, megértés, azonban ezek csak analógiák, nem az emberével azonos tulajdonságok.⁷⁸ Mint az oroszlánról szólva láttuk, Aristotelés nem vitatta, hogy egyes állatoknak vannak karakterisztikus tulajdonságaik, ellenben határozottan állította, hogy a morális megfontolással csak az ember rendelkezik.⁷⁹ Seneca, Plinius idősebb kortársa azonban radikálisan fogalmaz. Egyrészt különbséget tesz emberi *affectus* és állati *impulsus* között, másrészt kijelenti, hogy az állatoknak nincs *ratiójuk*, tehát nem lehetnek sem erényeik, sem hibáik.⁸⁰

Plinius zoológiájának egyedisége éppen ezen a ponton ragadható meg. Ő is átveszi a toposzt az állatok *utilitasáról* az ember szolgálatában, de azt is megmutatja, hogyan képes az ember az állatvilág hasznára lenni. Az oroszlán-narratívát lezáró anekdoták sorozata nem véletlenül szerveződik éppen e gondolat köré: a bajba került és az emberhez segítségért könyörgő vadállat megsegítésének és a hálás viszonzásnak a példái köré. Plinius is hangoztatja az ember kiemelt pozícióját az élővilágban, gondolkodásmódja nem kevésbé antropocentrikus és teleologikus, mint Senecáé és számos elődjéé. Ezt azonban nem az alá- és fölérendeltség oppozíciójában teszi. Sem az ember, sem bármely élőlény értékét nem a természet adta hierarchiában elfoglalt helye felől ítéli meg. Amikor a zoológiai tárgyú könyveket lezáró 11. könyv bevezetőjében azt írja, hogy nemcsak az elefántok hatalmas háta, a bikák erős nyaka vagy az oroszlánok sörénye érdemel csodálatot, hanem a természet legapróbb lényei is, mert a *natura* sehol sem mutatja meg magát teljesebben, mint legparányibb lényeiben, és mert a természetben nem létezik semmi, amelynek tanulmányozása fölösleges lenne,⁸¹ akkor ennek a megfontolásnak ad hangot. Mert a *Naturalis historia* kozmosza nem a zoológia, és nem a filozófia kínálta szempontok szerint szerveződik. Az enciklopédia a természet verbális reprodukciójaként építkezik a zoológia és a filozófia ismereteiből és gondolataiból, azonban azért, hogy megmutassa a legfontosabbat: a természetnek, ennek a hatalmas organikus egésznek a működését. A praefatio a természetet az étellel azonosítja.⁸² Innen tekintve maga a természet, annak az enciklopédiában rögzített rajza is példázattá alakul, amelynek legfontosabb gondolata a *consensus*. Az antropológiai 7. könyv annak a felsorolásával zárul, hogy miben jutott egyetértésre az emberiség: írás, borotválkozás,

⁷⁷ Így vélekedik Mary Beagon is, aki szerint az ember és az állatok „egyenrangúsága” a természet bölcs alkotása, amelyben minden létezőnek megvan a maga helye és szerepe: Beagon: i. m. (71. jegyz.) 1992. 136–137.

⁷⁸ *Hist. an.* 588a28–31.

⁷⁹ *Nat. an.* 1111b4 skk.

⁸⁰ Sen. *De ira* 1. 3. 6–7.

⁸¹ *Nat. hist.* 11, 4: „cum rerum natura nusquam magis quam in minimis tota sit ... cum in contemplatione naturae nihil possit videri supervacuum.”

⁸² *Nat. hist.* praef. 13: „rerum natura, hoc est vita, narratur.”

időszámítás. Az oroszlán-narratívát keretbe foglalják azok a történetek, amelyek ember és állat megértéséről és megsegítéséről szólnak. A *Naturalis historia* egészében és részleteiben mindenekfelett ennek az *exemplum*a: az együtt gondolkodásnak, az együtt érzésnek, az együtt munkálkodásnak. Ez pedig nem lehetséges másként, mint szilárd értékrendet követve, amely azokból a tulajdonságokból épül fel, amelyeket a *Naturalis historia* élőlényei – köztük a *generosus* oroszlán – képviselnek: *virtus, fortitudo, intellectus, ingenium, memoria, clementia*.

Plinius zoológiája tehát két irányban lépett túl Aristotelés szakkönyvein. Egyrészt a zoológiai sajátosságok leírásáról áttevődött a hangsúly az állatok viselkedésében és életmódjában felfedezhető, illetve akként értelmezhető moralitásra. Ennek a narratív következménye, hogy az adatok szétszórtnak, szinte csak tartóelemekként fogják egybe a szöveget, amely részleteinek javarészában és az egészében is ezeknek a feltételezett erkölcsi értékeknek az *exemplum*ává alakul át. A példázat legjobban akkor fejt ki hatását, ha történetté formálva jut el a mindenkori befogadóhoz. Plinius enciklopédiájában a történetek többsége anekdota, amely akarva-akaratlanul szórakoztat.⁸³ A zoológiai könyvek anekdotái a téma örök forrását jelentették az antikvitás további századaiban. Azonban nemcsak a tartalom, hanem a narratív megoldás és funkció is folytatásra talált. Mind a szórakoztatás, mind az etikai példázat és a nevelő szándék teljes kibontakozásában áll előttünk Ailianos műveiben,⁸⁴ a *Varia historiában* és a *De natura animaliumban* egyaránt.

Ailianos az oroszlánról a *Varia historiában* kizárólag anekdotákat ír,⁸⁵ vagy olyan babonát említ, mint az, hogy az oroszlánkölykök nagy igyekezetükben, hogy minél előbb világra jöjjenek, születésükkor szétkarmolják anyjuk méhét.⁸⁶ Ezt a tévhitet már Aristotelés is értelmetlennek nevezte, amely csak arra való, hogy az emberek valamilyen magyarázatot találjanak az oroszlánok számának csekély voltára.⁸⁷ Plinius meg sem említi, csak az újszülött kölykök évről évre kevesebb számáról, végül a nőstény meddővé válásáról ír, magyarázatot nem ad a jelenségre.⁸⁸ Az anyjuk méhét szétkaparó és így azt meddővé tévő kölykök meséjét Ailianos is hamisnak minősíti a másik zoológiai munkájában.⁸⁹ A *De natura animalium* tartalmaz az oroszlánról egy hosszabb⁹⁰ és több rövidebb, tényszerű leírást mindenekelőtt az állat életmódjáról: szaporodás, táplálkozás,

⁸³ Plinius anekdotikus narrációjáról, valamint az anekdoták *exemplum* funkciójának retorikai eredetéről lásd Darab Á.: Plinius *Természettudományi műveinek*. Anekdotikus narráció és enciklopédikus gondolkodás. Budapest 2012. 114–123.

⁸⁴ Ragyogó példája ennek Pataki Elvira elemzése: Pataki E.: Állati erkölcsök: Ailianos és a teve. Ókor 13/3 (2014) 27–35.

⁸⁵ *Var. Hist.* 1, 29; 12, 39; 13, 89; 14, 4.

⁸⁶ *Var. hist.* 10, 3.

⁸⁷ *Hist. an.* 579a31–b14.

⁸⁸ *Nat. hist.* 8, 45.

⁸⁹ *Nat. anim.* 4, 34.

⁹⁰ *Nat. anim.* 4, 34.

vadászat.⁹¹ Azonban még ezek a részletek sem mentesek az oroszlánnak olyan antropomorf minősítéseitől, mint a *basileus* vagy a *dikaiois*,⁹² illetve az olyan áttételes utalásoktól az oroszlán jellemének szilárdságára és a vadságára, mint az információként előadott babona, hogy az állat nyaka nem csigolyákból épül fel, hanem tömör csontból, amelyet ha sikerül eltörni, tűz csap fel belőle.⁹³ Mindemellett legalább ekkora figyelmet és teret kapnak azok, az oroszlán és egyéb állatok közötti barátságról vagy ellenséges viszonyról szóló történetek, amelyek leginkább állatmeseként aposztrofálhatók.⁹⁴ A leg-részletezőbb elbeszélésmód azonban ember és oroszlán leghíresebb, sokak által elbeszélt anekdotájának, Androklés és az oroszlán történetének a leírását jellemzi.⁹⁵ Ailianos annak bizonyítékaként beszéli el, hogy az állatoknak is van memóriájuk, ez az alapvetés fogja keretbe az előadást. A nyomaték kedvéért elmond egy másik, azonos sémára épülő anekdotát is egy samosi férfiről, Elpisről, aki az éhhaláltól mentett meg egy oroszlánt, amikor Africa partján kikötött a hajójával. Az állat ugyanis nem tudta a száját becsukni egy fogai közé szorult csont miatt, amelyet a férfi minden bátorságát összeszedve végül kivett a vadállat szájából, az oroszlán pedig hálából mindaddig a samosi emberhez hordta a zsákmányát, amíg az el nem hajózott. Ez a történet pedig nem más, mint annak újramondása, amelyet Plinius ad elő teljes részletességgel az oroszlán-narratívát lezáró anekdotafüzérben.⁹⁶

Plinius zoológiájának el nem évülő érdeme, hogy átörökítette a legnagyobb előd, Aristotelés, valamint mások biológiai munkáinak javarészét. E tudománytörténeti jelentőségénél azonban nem csekélyebb az eddig fel nem ismert, de legalábbis nem hangoztatott irodalomtörténeti érdeme. Plinius elsőként mutatott példát arra, hogyan lehet az élővilágról úgy írni, hogy annak ne csak információközlő, tehát oktató, hanem nevelő ereje is legyen, és pedig úgy, hogy egyszerre mind szórakoztasson. A *Naturalis historia* élőlényeinak, köztük az oroszlánnak az éthosa morális-etikai *exemplum* lesz. Ez pedig az állatokról való diskurzusban megnyitotta az utat mind a „tarka” irodalom, mind a humánetikai célzatú szaktudományos próza felé.

⁹¹ *Nat. anim.* 4, 3; 5, 39; 6, 1; 7, 36; 11, 26.

⁹² *Nat. anim.* 5, 39.

⁹³ *Nat. anim.* 4, 34.

⁹⁴ *Nat. anim.* 3, 21; 4, 45.

⁹⁵ *Nat. anim.* 7, 48.

⁹⁶ *Nat. hist.* 8, 57–58. Az Ailianos-leírás romlott szöveghely, annyi azonban megmaradt belőle, amennyiből kétségteljesen: a samosi Elpis és az oroszlán története Plinius elbeszélésének a reprodukciója.

SUMMARY

The paper's starting point is the analysis of Elder Pliny's description about the lion (*Nat. Hist.* 8. 41–58). The analysis sets this narrative unit in the structure of the zoological books of *Natural History*, then determines and explains the characteristics of the text. Taken in a wider context, the paper compares the results with the most important antecedents of the subject, Aristoteles' descriptions about the lion, and looks out of its main reception, Ailianos' narratives about the lion. In addition to the literary context, the philosophical background is also important: the ancient opinion about the relationship between human and other animals, the rational-irrational opposition, whose essential source is stoic philosophy. After all we can place Pliny's lion-narrative and his zoology in the ancient zoological literature.

Keywords: Pliny the Elder, *Natural History*, Aristoteles, Ailianos, ancient zoology, the lion in the ancient literature

DARAB ÁGNES

agnes.darab959@gmail.com